

Kierkegaard a Wittgenstein: harmonie víry s paradoxy současné epistemologie

Jiří Kučera

Jiří Kučera: Kierkegaard a Wittgenstein: harmonie víry s paradoxy současné epistemologie [Kierkegaard and Wittgenstein: the harmony of faith with the paradoxes of contemporary epistemology]. In: *Ostium*, vol. 20, 2024, no. 2.

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

Kierkegaard and Wittgenstein: the harmony of faith with the paradoxes of contemporary epistemology

The aim of the article is, with reference to the still current and discussed problem of the relationship between reason and religious faith, to point out the surprising harmony of the philosophical positions of Kierkegaard and Wittgenstein, emphasizing the a-rationality of belief in an infinite God and in his ‚absurd‘ *incarnation* into the ‚finite‘, with experimentally proven ‚irrational‘ conclusions of modern quantum philosophy, focusing on ironic ‚irrationality‘ of modern science. Kierkegaard’s underlining of the subjectivity of belief in the ‚absolute paradox‘ is in strong congruence with Wittgenstein’s ‚necessary silence‘ before the ‚Ineffable‘, mystical and transcendent ‚Point beyond the world‘, ‚Infinity‘ that reveals itself through the miraculously created universe. The common denominator of both philosophical positions is the mandatory prioritization of *orthopraxis* over *orthodoxy* in matters of subjective faith and over objective rational ‚proofs‘ of divine existence.

Keywords: paradox, mystics, transcendent, quantum

„Paradox víry je tento: že jednatlivec je vyšší než univerzální, že jednatlivec určuje svůj vztah k univerzálnímu prostřednictvím svého vztahu k Bohu, nikoli svůj vztah k Bohu prostřednictvím univerzálního...“

Søren Kierkegaard: *Bázeň a chvění*

„Něco je přece nevyslovitelné.

To, co se ukazuje, je tím, co je mystické, mimo svět...“

Ludwig Wittgenstein: *Tractatus* 6.522

„Jak nádherné, že se potkáváme s šokujícím ‚paradoxem‘ kvanta. Nyní máme nějakou naději udělat pokrok...“

Niels Bohr: *Člověk, věda a svět, který změnili*

Úvod

Presvědčovat mladého člověka v současné době o víře nebo se účastnit *apologetických* debat na půdě sekulárních univerzit nepřináší vždy úspěch s odvoláním se na logické myšlení či *metafyzické* důkazy Boha. Žijeme v době, kdy věda otevírá stále rychleji nové dveře k poznání podstaty

rozpínajícího se vesmíru, a zdá se, že filozofie i teologie musejí držet krok k udržení svých pozic, především *epistemologie*. Mají-li víra a rozum zůstat i nadále „dvě křídla, na nichž se lidský duch zvedá ke kontemplaci pravdy a dospět tak k plnosti Pravdy“, je nutné se otevřít novým náhledům a možnostem nekončícího filozoficko-teologického bádání nekonečného a věčně udivujícího Stvořitele vesmíru. V tomto smyslu, je velmi pravděpodobné, že tak jako se poznatky Galilea a Newtona progresivně zařadily do většího rámce relativistické fyziky Einsteina, a později i Einsteinova teorie byla vstřebána do širšího pohledu *indeterministické* kvantové mechaniky, bez toho, aniž by předchozí teorie byly změněny či zavrženy, tak se i filozofie náboženství spojená se statickým a často *dogmatizujícím* myšlením musí zařadit do většího úhlu pohledu díky novým objevům v biblistice, antropologii, psychologii a hlavně kosmologii. Překvapivě, subjektivující vášeň víry v „Absolutní paradox“ u Kierkegaarda, a na něj později navazujícího Wittgensteina s jeho zdůrazňováním *a-rationality* a nevyslovitelnosti mystického aspektu stvoření, se přibližují k moderním závěrům kvantové mechaniky mnohem více než všechny předcházející tendence racionalizovat náboženskou víru.^[1] Zatímco Kierkegaard vyzývá k absurdnímu skoku víry, Wittgenstein nabádá k povinnému tichu před nepochopitelným a paradoxním Nekonečnem. Oba intuitivně předpověděli iracionálnost kvantové reality, před níž i moderní věda musí pokorně přiznat limity vlastního rozumového myšlení.^[2] I když je dostatečně popsán filozofický dialog mezi Wittgensteinem a Bohrem ohledně nevyslovitelnosti nelogických závěrů moderní fyziky, zůstává otázkou, co má dánský myslitel devatenáctého století společného s kvantovou filozofií. Odpovědí je, že jelikož byl Wittgenstein silně ovlivněn kierkegaardovskou filozofií, je možné (i když odvážné) spojit Kierkegaardovu vizi nemyslitelného „*Mystična*“ s nepochopitelností nekonečného Boha v kvantovém stvoření. Co je nejzajímavější a nejvýznamnější v porovnání filozoficko-náboženského myšlení dvou géníů, je jejich překvapivá aktuálnost a aplikovatelnost jejich uvažování právě na závěry soudobé fyziky.^[3]

„Ne-smyslné“ a koncept transcendentního „Mystéria“ u Wittgensteina

Ve Wittgensteinově Traktátu jsou rozlišeny dva světy: svět faktů, jazykově zobrazovaný *izomorfní* definicí a popisem stavů, a svět, jehož hodnoty přesahují reálná fakta a jsou součástí přesahující reality, nazývané u Wittgensteina právě *mystickým*.^[4] *Mystično* je spojeno s nevyslovitelným, s tím, co se ukazuje neviditelně. Náboženství, etika, ale ani filozofie, nejsou určeny k teoretizování ve smyslu logiky Traktátu, neboť jejich předmět není empiricky prokazatelný a jsou jakoby z jiného světa, vně světa faktů. Na druhé straně, i když se *mysticismus* nenachází v Traktátu ve formě teorie či doktríny, a samotný výraz v něm také nelze nalézt, na *mystické* je poukázáno skrze naše chybné použití jazyka, když se neustále snažíme překračovat meze běžného jazyka a snažíme se opakovaně uchopit jazykem neuchopitelné, totiž to, co nelze vložit do mluvené řeči. Wittgenstein používá názorný příklad lidského zraku:

„Kde ve světě je k nalezení *metafyzický* subjekt? Říkáš, že se to zde má úplně jako s okem a zorným polem. Ale oko ve skutečnosti neuvidíš. A z ničeho na zorném poli se nedá usoudit, že je viděno nějakým okem.“^[5]

Určitá forma artistického vidění světa tvoří právě *mystickou* dimenzi Traktátu. To, jak se svět jeví, jaký je, není *mystično*, v názoru Wittgensteina, *mystické* je to, že svět vůbec existuje.^[6]

Logika zaujímá v oblasti filozofie stěžejní funkci a působí jako základ pro metodické zkoumání i hloubkovou kritiku pojmů a diskurzů. Wittgensteinovy intelektuální názory osvětlují kritickou roli rozumu při vytváření jasných *metafyzických* prohlášení a jejich odlišení od nelogických vět. McGinnovo zkoumání odhaluje rozdvojenou podstatu Wittgensteinova Traktátu a současně jej zobrazuje jako nápravné úsilí o odstranění zavádějících *metafyzických* konceptů.^[7] Tato dvoustranná perspektiva demonstruje Wittgensteinovu oddanost přesnosti v řeči i v *kognitivním* uvažování a podtrhuje transformační schopnost rozumu odhalovat filozoficky nepodložené předpoklady. Ponoření se do toho, jak systémy víry, zakořeněné v náboženství, ovlivňují *metafyziku* a

vědecké dohady, poskytuje osvícení složitěho vztahu mezi rozumem a vírou, potvrzujíc, že filozofické zkoumání vyžaduje racionální kritiku. Stručně řečeno, wittgensteinovská dynamická interakce spojující rozum s *metafyzikou* zdůrazňuje zásadní příspěvek logické exaktnosti k dešifrování složitých filozofických problémů a formování konzistentních konceptuálních konstrukcí.

Pojem života není podle rakouského myslitele život, jak jej chápou empirické vědy. Spíše je to život viděný jako úplný celek, jinými slovy, život viděný z reflexní perspektivy. Tato perspektiva spojuje existenciální problémy života s možností překonat empirickou či formálně-logickou perspektivu, jako řešení tohoto problému. Ponecháním víry s nejvyšším respektem jako zásadního prvku lidské existence a součástí nad-rozumového poznatelného světa se Wittgenstein nepřímou odvolává na *a-racionalitu* náboženské víry u Kierkegaarda s toutéž paralelní úctou k nepochopitelnému *Mystériu*.^[8] *Faktualita*, totiž totalita faktů, tvoří základ celého Traktátu, a v traktátovském myšlení raného Wittgensteina je synonymem pro mystické (božské). Nachází se ve wittgensteinovském logickém prostoru, za hranicí smyslového a empirického. Jelikož člověk v jistém (nechtěném) smyslu závisí na světě, který je Božím, Bůh je osudem, přičemž osud a Bůh jsou vlastně *synonyma*. Koncept Wittgensteinova *mystična* je v Traktátu velmi dobře definován. *Mystické* nepochází z působení reálného faktického světa, ale jako všechny duchovní a morální hodnoty se nachází mimo svět, je nedosažitelné. Zde se formuje Wittgensteinův popis *iracionálního*:

- *mystické (a-racionální)* je, že existuje svět, a ne jak je,
- fakt, že svět je, se nachází mimo svět,
- tento ‚fakt‘ nelze popsat fakty, nýbrž může jimi být ukázán.^[9]

Faktualita faktů (to, co tvoří fakt) není faktem *per sé*, nýbrž formálním rysem faktu.^[10] Nicméně, jazyk je schopen popsat pouze fakty nebo možné fakty, ne však formální vlastnosti faktů. Jelikož potom forma všech faktů (totalita faktů), totiž *faktualita*, není sama faktem, nemůže se nacházet ve světě, nýbrž tvoří jakousi hranici (limitu) světa všech faktů. Wittgenstein považuje právě tuto *faktualitu* nevyslovitelným a mystickým bodem nacházejícím se mimo svět a tvořícím význam světa.^[11] Analyzováním předpokladu, že Bůh jako *Mystično* se nezjevuje ve světě, dochází Wittgenstein k závěru, že nebýt ve světě může znamenat jevit se jako hranice světa, jinými slovy být formou všech věcí, což je zároveň smysl všeho. Bůh tedy musí být smyslem světa:

„Smysl světa musí ležet mimo něj. Ve světě je vše, jak to je, a vše se děje, jak se to děje; hodnota není v něm – a kdyby byla, neměla by žádnou hodnotu. Je-li nějaká hodnota, jež má hodnotu, pak musí ležet vně dění a bytí tak či onak. Veškeré dění a bytí tak či onak je nahodilé. Co je činí nenahodilým, nemůže ležet ve světě, poněvadž by to bylo zase nahodilé. Musí to ležet vně světa.“^[12]

V mystickém pocitu je tedy svět zakoušen jako ohraničený celek; mimo něj může něco být, co činí dění světa nenahodilým a udává mu etickou a spirituální hodnotu. Dosáhnout mystického prožitku je možné skrze nahlížení pod zorným úhlem věčnosti. Jedná se o pozorování světa z pozice mimo čas, pohledem z věčnosti. Wittgenstein tak představuje alternativní koncepci věčnosti: věčnost není třeba chápat jen jako nekonečné časové trvání, ale spíše jako plné prožívání přítomnosti, jako bezčasovost, kdy je život jakoby bez konce.^[13] Mystický prožitek je potom plné prožívání přítomnosti, nevázané nijak ve vzpomínkách na minulost ani v očekáváních, nadějích a obavách o budoucnosti. Život je v takovém prožitku bez konce, je nekonečný, protože není limitován očekáváními ani vzpomínkami, jen se děje, je jen prožíván.^[14]

Wittgenstein rozlišuje různé druhy jistot a zdůrazňuje, že jistota poznání věcí se liší pravidly od jistoty víry.^[15] V případě, že se dostáváme od jistoty poznání, ověřitelnou fakty, k jistotě víry, *epistemologická* otázka pravdivosti ztrácí smysl, jelikož samozřejmě chybí empirické důkazy. Rakouský filozof však připouští, že i když někdo není schopen odpovědět na otázku „proč věříš?“, to

ještě neznamená, že není schopen dokázat jistotu víry svým chováním a činností. Dobře si uvědomoval nutnost vytyčit hranice lidského poznání, před svou slavnou traktátovskou metaforou o „odkopnutí žebříku“. Předpokládal pevné základy našeho poznání, které už jistým způsobem máme v sobě *apriori* zakódované, což také vysvětluje lidskou schopnost rozlišovat smysluplné výroky od nesmyslných. Za oporu svého zkoumání v rámci obratu k jazyku považoval podstatu jazyka, přičemž jeho *epistemologie* je podmíněna totožností mezi logickou formou jazyka a světa, v traktátovském zobrazení. Forma *izomorfismu* je v Traktátu nevyhnutelnou podmínkou našeho poznávání, z níž plyne pojetí jazyka, zobrazujícího předměty a situace ve světě.^[16]

V *post-traktátovském* období se stává víra v očích Wittgensteina náboženskou jazykovou hrou; něčím, o čemž se nepochybuje, co zahrnuje význam a důvěru, a co je intimní a vysoce subjektivní součástí způsobu života věřícího, nevyžadující podmínky dokazování.^[17] Wittgenstein opustil svůj raný pohled na nevyslovitelné reality a věnoval náboženské víře i *religioznímu* jazyku koncept jazykové hry (*Sprachspiel*) uvnitř náboženské životní formy (*Lebensform*). V pozdějších Filozofických zkoumáních má náboženský výrok jako druh jazykové hry svůj poznatelný význam a hodnotu, které jsou dány tím, jak a v jakém kontextu se jazyková hra používá.^[18] Wittgensteinův *epistemologický* skepticismus k náboženské víře neznamená, že je nutné z pojetí náboženských výroků vynechat rozum. Jestliže se někdo ocitne uprostřed náboženského shromáždění a diví se odkud všechny rituály a náboženské výroky pocházejí, neptá se ve skutečnosti po příčinách k vysvětlení odehrávajících se rituálů, ale vyjadřuje pouze svůj postoj k pozorované náboženské realitě. Nejde tedy o důkaz, nýbrž o určitý postoj údivu a zároveň obdivu. V takovém okamžiku, poznamenává Wittgenstein, jakákoliv snaha po racionálním dokazování je nesmyslná. Náboženské výroky souvisejí s praxí, již lidé sami dají význam. Nelze je hodnotit z pohledu logiky jako pravdivé/nepravdivé, což však neznamená, že jsou zcela nelogické či *iracionální*. Wittgenstein dokonce věří, že i kdyby se věřícímu člověku nějakým způsobem dokázalo, že Bůh neexistuje, i tak by takový důkaz nebyl dotyčným přijat a pochopen. Víra je skrze náboženskou jazykovou hru něco, o čem se nepochybuje, co zahrnuje význam a důvěru, a co je intimní a vysoce subjektivní součástí způsobu života věřícího, nevyžadující podmínky dokazování. Takto chápaná náboženská víra je ve svých jazykových výrazech vírou, o které se nepochybuje. I když náboženství má i teoretický aspekt v teologicko-dogmatickém systému idejí rozpoznatelných odborným vysvětlováním, zůstává na prvním místě živou praxí (*ortopraxe*) ovlivňující a řídící způsoby lidské činnosti a morálního jednání.^[19]

Celý smysl Wittgensteinova pojetí náboženské víry a jejího jazyka není v tom, co je napsáno či řečeno, ale co ukazuje mimo sebe, tedy do mystického světa, do etické a náboženské sféry existence. Z toho vyplývá, že pro správné pochopení náboženské víry jde především o určitý postoj k životu vedoucím k víře v *metafyziku* jako pravdivé, a ne naopak.^[20] Jak Kierkegaard, tak později Wittgenstein jsou přesvědčeni, že ke křesťanství člověk nepřijde rozumovou argumentací, nýbrž je to spíše způsob života a subjektivní zkušenost, které ho naučí používat adekvátním způsobem křesťanské pojmy. Wittgenstein by tudíž souhlasil s Kierkegaardem, že ze (stvořených) děl, přírody a vesmíru, lze demonstrovat Boží existenci pouze tehdy, pokud je již *apriori* pokládáme ideálně za Boží, tedy pokud již předpokládáme to, co má být dokázáno, že je totiž vesmír uspořádán podle prozřetelnostních a božských principů.^[21] Pokud tedy člověk není věřící, nic se pro něj nebude považovat za důkaz existence Boha. Z toho vyplývá, že jelikož neexistuje nic takového jako sebe-potvrzující zkušenost nebo sebe-interpretáčnické pravidlo, způsob, jakým vnímáme určité události, bude již sám utvářen naším obrazem světa. Můžeme tedy pokračovat ve zkoumání přírody *ad infinitum*, abychom našli stopy Boha, ale takové zkoumání nám nikdy definitivně neřekne, zda je příroda dílem Božím, nebo jen produktem náhody. Stejně tak nám historické zkoumání novozákonního textu nikdy nebude schopno říci, zda byl Kristus opravdu Bůh. Samotná myšlenka pokusit se „spočítat pravděpodobnost“ pro něco tak naprosto mimořádného, jako je *inkarnace* Boha do člověka (Absolutní paradox pro Kierkegaard), je nekoherentní, neboť prozrazuje kvalitativní (i gramatický) zmatek v tom, že nároky křesťanství jsou na stejné úrovni se světskými nároky, ke kterým je možné

přiřadit hodnoty pravděpodobnosti. Wittgenstein a Kierkegaard se proto shodují na tom, že je chybné chtít demonstrovat Boží existenci formálně-logickým myšlením.

Wittgenstein: filozofické konvergence s „nevyslovitelností“ kvantové filozofie

Wittgensteinova filozofie vrhá světlo na současné debaty o *indeterminismu* a subjektivitě/objektivitě v kvantové teorii. Tim Andersen došel ve své studii *The Infinite Universe* k závěru, že „klasické interpretace kvantových jevů, které se žádným experimentálně ověřitelným způsobem neodchylovaly od existující sto let staré kvantové teorie, nedokázaly vlastně nic vyřešit, protože byly *tautologické*. Nepřidali do vědy nic nového, než aby nám připomněli to, co už víme.“[\[22\]](#) Je tudíž evidentně cennější přemýšlet absurdně, jako to dělá příroda, než se snažit přetahovat kvantovou teorii zpět do říše klasické intuice.[\[23\]](#) Že důsledky, prokázané experimentálně a vyplývající ze závěrů kvantové mechaniky, jsou paradoxní a z hlediska formálně-logického myšlení absurdní, definoval již Richard Feynmann, spolu se zakladateli kvantové teorie Bohrem a Schrödingerem.[\[24\]](#) Předností kvantové fyziky je, že se pokusila zodpovědět tu nejpodstatnější otázku „co je realita?“ na základě seriózního a trvalého vědeckého výzkumu. Tradičně bylo hledání základní povahy reality součástí *metafyziky* ve filozofii. Kvantová teorie je svým způsobem zapojena do tohoto *metafyzického* zkoumání konečné povahy materiální reality a vrhla na tento problém velmi cenné světlo. Tento případ ukazuje, že *metafyzika* se nemusí omezovat na abstraktní, spekulativní oblast filozofie. Vědecké poznatky kvantové mechaniky odhalily (ironicky) vážnou omezenost samé vědy, která není absolutní, nemůže si nárokovat absolutní jistotu, a hlavně nemůže poskytnout přesnou předpověď na charakter jsoucna, o kterou se snažila aristotelovské *metafyzika* či klasická newtonovská mechanika.

Richard Feynman, na rozdíl od mnoha jeho současníků jako John Wheeler, David Bohm a jeho předchůdce Albert Einstein, se nezajímal o záchranu kvantové fyziky a z ní vyplývající nové filozofie před absurditou.[\[25\]](#) V každodenním životě triumfuje pragmatismus často nad *ontologií*.[\[26\]](#) Pokud však zaujmeme Feynmanův postoj, břemeno odpovídání na filozofické otázky „proč?“ zůstává, i přes obrovské úspěchy vědy a technologie. Totéž naznačil i pozdní Wittgenstein skrze svá zobrazení jazykových her (*Sprachspiel*) ve Filozofických zkoumáních, kde vyhranil pro náboženskou víru a její jazyk speciální významovou oblast *a-rationální* životní formy (*Lebensform*).[\[27\]](#) Problém subjektivity/objektivity v poznání reality nastává, když se hluboce podíváme na to, jak fakta vůbec vznikají. Wittgenstein myslel vážně, že nemůžeme mluvit o věcech, které nejsou ve světě. I kdybychom mohli mluvit o kvantové mechanice z hlediska částic, měření a výpočtů, jakékoli filozofické atributy, které připisují význam tomu, co můžeme pozorovat jako skutečné, jsou nesmysl. Ústředním bodem *wittgensteinovského* rámce je nutný předpoklad vytvoření měnících se systémů pro klasifikaci před získáním příslušných faktů.[\[28\]](#) Systém pro fakta je lingvistická konstrukce (*wittgensteinovská* jazyková hra), které se učíme účastí v systému, v aktuálním případě v kvantovém systému pravděpodobnosti, *indeterminismu* a pravděpodobnostních (*stochastických*) jevů.[\[29\]](#) Nová filozofie kvantové mechaniky vyžadovala nový jazyk, novou jazykovou hru. Byla požadována nová adjektiva a podstatná jména, nová schémata, nová racionalita připouštějící logické rozpory s klasickým pojetím světa. Z Wittgensteinova hlediska je to jedno, protože názvy, které dáváme polím jako elektromagnetické, gravitační a podobně, jsou jen součástí jazykové hry kvantové fyziky, hry nabízející množství subjektivních lokálních interpretací v nekonečném množství různých náhledů na pravděpodobnostní vlnovou funkci existence.[\[30\]](#)

Pokud se nám podaří získat intuici z kvantové teorie, otázkou zůstane, jestli této absurdní teorii budeme skutečně rozumět. To bude záležet na tom, co rozumíme pod pojmem rozumět. Wittgensteinův pohled byl takový, že rozumět něčemu znamená vědět, jak dobře hrát jazykovou hru, nevyjímaje všechny alternativní jazykové hry, jak by si přáli hrát mnozí kvantoví filozofové.[\[31\]](#) Závěr z toho je, že Wittgensteinův tichý respekt před nevyslovitelnou a mystickou dimenzí kvantové existence, spojený s předchozím Kierkegaardovým odkazem na paradox, se jen málo liší od nadpřirozených vysvětlení náboženství. Veškerá lidská řeč a činnost jsou rituální, mající význam svou

propojeností. Je nemožné se ptát v dnešní fyzice, co znamená vlnová funkce, aniž by se specifikovaly jednotlivé (*diskrétní*) činnosti v jejich konkrétních individuálních bodech. Tudíž aktivní (subjektivní) činnost jednoho okamžiku praktické víry (*ortopraxe*) nemůže dát přesně popsatelný, matematicky definovatelný a objektivní model náboženské víry. Kvantová filozofie nabídla možnost přemýšlet o světě nikoli jako o světě plném ostře definovaných pravd, ale spíše jako o místě obsahujícím nesčetné možnosti, z nichž každá, jako možnost v rámci samotné vlnové funkce, může být současně pravdivá i nepravdivá. Podobně ani matematika a její jazyk nereprezentují realitu, ale slouží jako důvěryhodný nástroj, který lidem pomáhá orientovat se ve světě. Neurčitost a nemožnost definitivního poznání nejen obohacuje jazyk matematiky s pojmy *fuzzy* (zamlžené) logiky, ale zároveň otvírá více dveří k náboženské víře v Boha, „Paradoxu“ všech paradoxů.

Co nejvíce fascinuje dnešní filozofy v *ontologickém* hledání reality, jež koresponduje s nejnovějšími objevy současné fyziky, je objevená synchronizace mezi pohledem Wittgensteina a zakladatele kvantové filozofie, Nielsem Bohrem.[32] Bohr a Wittgenstein kladou velký důraz na roli, kterou hraje jazyk v našem přístupu k realitě. Oba zažili stejný pocit, když odborné pohledy na svět nebylo snadné vyjádřit slovy; ve skutečnosti oba zoufali z omezené možnosti vyjádřit cokoli podstatného slovně. Výchozím bodem pro analytické srovnání myšlenek dvou velikánů byl pokrok vědy, zejména fyziky, který nás postupně vedl od newtonovského determinismu do současné neurčitosti, *kontraintuitivnosti* a paradoxnosti, což jsou vše rysy plynoucí z kvantové mechaniky.[33] Nejistota vznikající v kvantové teorii zaručeně otvírá nové horizonty našeho poznání reality. Jak vědecká zabezpečení nabízená v devatenáctém století, tak *scholastická* neměnnost *ontologicko-rozumových* argumentů byly pohlceny novým poznáním a staly se speciálním (klasickým) případem v rámci mnohem širšího, navíc zjevně a-rationálního *paradigmatu* vidění světa a vesmíru.

Hlavním představitelem změny filozofického myšlení od statického/diskrétního do dynamického-spojitého je bezesporu právě Ludwig Wittgenstein, jehož Traktát jako by formálně uzavřel svět logickým způsobem.[34] Všechno, co lze říci, má být řečeno a zbytek je povinné ticho (*silentium*). Jako logicko-rozumová konstrukce se zdá, že jeho dílo zachycuje svět v jeho celistvosti, ale i hlubší uvažování vyvolává potřebu jít za hranice logicky bezpečného a mluvit o tom, co je považováno za nevyslovitelné, i když v nutné tichosti.[35] Svět kvantové fyziky musí mít nějakou existenci, ale jeho charakter se zdá být dán výhradně jeho reakcemi na lidská rozhodnutí. Einstein jako první zničil trvalost prostoru a času; kvantová fyzika potom odstranila zbývající zbytky naděje zachytit realitu ve spojení formálně-logicky zavedených symbolů. Extrémně úspěšná kvantová teorie neposkytuje popis naší zkušenosti jako uzavřené totality. Klasický vesmír Newtona a Maxwella byl nahrazen Bohrovým *efemérním* popisem lidského vědění jako *epistemologické* konstrukce, jejíž vztah ke skutečnosti je přinejlepším roztržštěný. Uvažování o Wittgensteinově přeměně z přísné logické analýzy na vyšetřovatele lidské komunikace se všemi možnostmi a omezeními běžného jazyka vede k obrazu transformačního světa moderní fyziky, jejímž prorokem byl právě Bohr, jenž obhajoval neúplnou představu o ne-lokálnosti kvantového světa. I když byl jeho *epistemologický* pohled mnoha způsoby zpochybňován, přesto, že prokázal svou užitečnost, žádný konkurent jej nedokázal zatím nahradit.[36] Vývoj od logicky a rozumově uspořádané jistoty k ne-logickým a a-rationálním charakterům existence nám zanechává svět nejistý a možná *sémanticky* nedokonale definovaný, ale jak zdůrazňuje opakovaně fyzik Lawrence Krauss: „Vesmír zde není proto, aby se nám líbil.“[37] „Spolupráce“ mezi Wittgensteinem a Bohrem v mnoha ohledech účinně popisuje celek lidské zkušenosti. I když mnozí považují strukturu kvantové mechaniky za logicky nevyhovující (počínaje samotným Einsteinem), *epistemologicky* zmlženou a *ontologicky* otevřenou, je nutné tuto novou realitu přijmout s překvapením, ale i povděkem za to, že Stvořitel nabízí svět, který je stále novější, nepochopitelnější, záhadnější, více fascinující, a především nikdy nudný. *Ontologii* neurčuje zjevně ani ta nejúspěšnější *epistemologie*. [38]

Kierkegaard a moderní kosmologické myšlení

Je vysoce pravděpodobné, že filozoficko-teologické uchopení existujícího vesmíru a přiblížení se k myšlení a jednání jeho Stvořitele nebude pravděpodobně možné uspokojivě a definitivně rozhodnout jednou provždy *scholastickými* postuláty, odvolávajícími se převážně na racionální schopnosti myslícího člověka. A to právě díky kvantové revoluci a vědeckého pokroku za posledních sto let. Stejně jako Wittgenstein, i Kierkegaardova reflexe má co říci k mysterióznímu chování a struktuře vesmíru, otvírajíc další nové pohledy na zázrak stvoření, jehož původní model v klasické mechanice se stává speciálním případem eventuálně nekonečně širšího pojetí stále bohatější Existence.[39]

Slavný fyzik Steven Hawking zápasil ve své knize *Brief History of Time* s problémem „proč“ existuje vesmír, ale stejně jako mnoho jiných před ním, se nikdy nevyhnul možnosti, že nekonečný *prostorčas* má svůj počátek ve stvořitelské *Ideji*. [40] Když se podíváme pozorně na Kierkegaardovy spisy a dokumenty, je zcela jasné, že Kierkegaard předpokládá vesmír definitivně stvořený Bohem. [41] Na rozdíl od Hawkinga se však nesnaží vysvětlit vesmír pomocí vědy. I když připouští platnost určitých vědeckých snažení, je podezřívavý k pokusům vědců vysvětlit lidskou existenci, a místo toho dělá teologicko-filozofický skok ve víře k uznání Boha, který stvořil svět z ničeho (*ex nihilo*). [42] Kierkegaardův vesmír je proto velmi odlišný od vesmíru Hawkinga. Pro Kierkegaarda i slovo vesmír znamená něco jiného:

„Celé stvoření slouží a ukazuje pouze na jediného Boha, který je pánem všech možností, bedlivě bdí nad stvořením a je do něj zapojen, čímž ukazuje, že základní silou vesmíru je ‚láska‘, kterou nyní Bůh může přijímat i dávat skrze zjeveného Krista. I nekonečná Boží ‚Láska‘ může používat k vyjadřování jazyk vědy a kvantovou filozofii.“ [43]

Přesto lze identifikovat shodu mezi Kierkegaardem a Hawkingem v určitých bodech, i když na různých základech. Kierkegaard souhlasí s Hawkingem, že vesmír není ani svévolný, ani deterministický, ale Kierkegaard hovoří o možnosti a nutnosti existence Boha, stvořitele, jenž má poznání, ale nepředurčuje budoucnost. Oba myslitelé se shodují, že lidstvo je konečné, omezené, pokud jde o vědění: Hawking poukazuje na faktor Heisenbergovy nejistoty, ale také si uvědomuje, že nárůst specializace ve vědění neznamená, že lidé jsou schopni obsáhnout více než jen malé oblasti poznání. [44] Jedinec zaujímá své místo v Hawkingově vesmíru jako součást probíhajícího „proudu“ hmoty a energie, zatímco zajímavá „singularita“ spojená s lidskou jedinečnou osobností, je ignorována. Právě zde si však Kierkegaard přijde na své v tom, že ve svém uvažování objasňuje další otázky, které si Hawking klade bez odpovědí.

Za prvé, Kierkegaard velmi pečlivě rozlišuje mezi subjektem a objektem. Nejenže pohlíží na objektivní pravdu jako objektivně nejistou, ale pečlivě rozlišuje mezi subjektivní pravdou skutečného závazku víry a nejistotou objektivní pravdy. Aby také zabránil záměně objektivní pravdy matematiky s objektivní historickou pravdou, činí rozlišení mezi logickým a existenciálním systémem: logika nás odvádí od intelektuálních pokusů dospět ke konečnému historickému „proč“ ohledně vesmíru. Podle Kierkegaarda nevzniká otázka „proč vesmír“ jako problém v oblasti objektivního poznání skrze formálně-logické dokazování. Takže zatímco Hawkingova kniha je prostoupena otázkou, zda lze odpovědět na otázku konečného původu vesmíru, Kierkegaard s ohledem na představu Boha-stvořitele objasňuje, že Boží existence se předpokládá jako základ víry pro existenciálně-etický náboženský život. Snaha dokázat existenci Boha je pro Kierkegaarda absurdní, tudíž posouvá původce vesmíru ze sféry objektivní do sféry intimně-subjektivní.

Pokud se někdo rozhodne věřit v osobního Boha, pak jím není „Věc“ v dalekých oblastech časoprostoru nebo za ním, ale „Subjekt“. Tudíž bytost Kierkegaardova Boha je bytostí čisté, nesobecké, osobní, milující subjektivity. Bůh a lidé patří do říše subjektu, ačkoli jako syntéza časného a věčného se lidstvo podílí i na objektivním, materiálním aspektu stvoření. Existuje kvalitativní rozdíl mezi Bohem a člověkem, což s sebou nese paradox, že Bůh je jak nekonečně blízko, tak nekonečně

daleko. Způsob, jakým může lidská bytost najít Boha jako Subjekt a mít k němu vztah, je pouze na základě osobního vztahu. Aby člověk našel cestu k Bohu, musí jedinec podniknout cestu do 'nitra', sám do sebe, aby objevil a čelil tomu, co činí Boha tak nekonečně vzdáleným, totiž faktor vlastní hříšnosti.

Tím, že Kierkegaard rozlišuje mezi dočasností a věčností a mezi subjektivitou lidské bytosti a objektivitou, poukazuje na možnost jiných nehmotných energií a sil a upozorňuje na význam lidského já (*ego*) pro Hawkingovo myšlení. Na jedné straně nechává prostor další velmi reálné síle, která v popisech pocházejících z oblasti teoretické fyziky vůbec nefiguruje, totiž síle lásky pramenící z říše věčnosti milujícího Ducha. Na druhé straně nastoluje jeho analýza vlastní existence zpochybnující otazník Hawkingovým zdánlivým předpokladům, že člověk jako pozorovatel formuluje zákony a činí objevy pouze prostřednictvím čistě intelektuální nebo myšlenkové stránky osobnosti. Dle Kierkegaarda, moderní tendence upřednostňování významu mysli, vnímané exkluzivně jako uvažující nebo racionalizační činitel, je zásadní chyba.[45] Kierkegaardův náhled může osvětlit Hawkingovo hledání jednoduchého sjednocujícího principu (teorie všeho), i když jiným směrem než zkoumání čtyř základních fyzikálních sil. Namísto hledání sjednocení sil v přírodě by se pro Hawkinga mohlo ukázat jako plodnější prozkoumat pojem Kierkegaardových dvou základních říší vesmíru: Nekonečné dalo základ materiálnímu vesmíru a stalo se konečným (člověkem) v Paradoxu vtělení (*inkarnace*). Kierkegaardův obraz vesmíru nabízí představu víry a ukazuje cestu od intelektuálního pozorování k možné volbě existenciálního závazku a zkušenosti ve skoku víry.

A-racionálně kvantové reality: Søren Kierkegaard a Niels Bohr

Rekonstrukce evoluce západní fyziky považovala Kantovo postavení za ústřední pro pochopení ostatních odvětví (racionální) vědy. Niels Bohr však vycházel z předpokladů, které již byly mimo *kantianismus* a které jej už nepovažovaly za povinný odkaz k následování nebo kritice.[46] Bohr vychází z filozofie Kierkegaarda, jenž vyměnil abstraktní kantovský subjekt vědeckého, *transcendentálního*, ideálního a univerzálního poznání s jeho intelektuálními kategoriemi a *apriorními* formami, za konkrétně existující subjekt, zcela ponořený do jedinečnosti své čisté zkušenosti.[47] Co se existence individuálního subjektu týče, základní zkušeností konkrétně existujícího subjektu je zkušenost víry, v níž Kierkegaard *anti-metafyzickým* způsobem získává výsledky teologického *voluntarismu*, víry, jejíž zkušenost je zkušeností absolutní lidské konečnosti, a která zdůrazňuje hranice lidského rozumu.[48]

Kierkegaard tak rozvíjí radikální filozofii přírody, jejíž chápání vyplývá z absolutní lidské konečnosti a limitovanosti rozumu, kdy křesťanská existenciální zkušenost odhaluje strukturu lidské existence. Kierkegaardovo pojetí reality nemá tedy specificky *teisticko-metafyzickou* konotaci, ale je taková, kterou lze nastínit po odstranění všech *metafyzických* předpokladů, a proto je přijatelná i pro ateistu, jako byl Bohr. Kierkegaardova perspektiva tak předčí i Hegelovu historickou konkretizaci lidského vědění; skutečné nelze nijak racionalizovat do té míry, do jaké racionalizace spočívá v reprezentacích nutných souvislostí. Stát se je vždy částečným zničením možností nahrazených realitou (kolaps vlnové funkce nekonečných potencialit bytí). Minulost není nutná ani poté, co se stala, jinak by byla nutná i budoucnost; nutné, typické pro neměnné bytí, nezahrnuje možnost stát se, avšak opak je pravdou.[49]

V Bohrově modelu atomu je zdůrazněna neurčitost mezi elektromagnetickými a mechanickými proměnnými. V jeho planetárním modelu atomu mohou elektrony rotovat kolem atomového jádra pouze na určitých drahách s kvantovaným momentem hybnosti, které představovaly stacionární stavy. Elektron je možné zachytit pouze ve stacionárních (*diskrétních*) stavech atomu a nikdy v přechodu z jednoho stavu do druhého, což nelze popsat nepřetržitými matematickými funkcemi nebo předvídatelnými kauzálními souvislostmi. Některá obvinění proti kvantové filozofii neberou v úvahu, že její konceptuální původ spočívá právě u Kierkegaarda v přijetí rozporů, které se projevují ve skutečnosti, ve snaze je vyřešit v nové syntéze, tudíž v odmítnutí jejich zkreslující racionalizace.[50]

Ani princip *non-kontradikce* nelze *apriori* aplikovat na fyzikální realitu a jeho porušování musí být konstituováno v nové experimentální logice. To vše našlo protějšek v Heisenbergově principu neurčitosti, který je považován za efektivní *ontologickou* neurčitost, spojenou s *epistemologickým* omezením. Mnohé pokusy byly učiněny o racionalizaci kvantového chování, ale zatím se je nedařilo zrealizovat.

Změny energetických stavů jsou podle Bohra konfigurovány jako Kierkegaardovy skoky mezi různými stavy (sférami) lidské existence. Bohr znal dobře dílo dánského filozofa a měl v oblibě myšlenku spojenou s kierkegaardovskou idejí sfér existence, jejíž tři stupně jsou vnímány jako soustředné sféry. Volný elektron odpovídá stádiu náboženského života, skutečné svobody; elektron v základním stavu odpovídá estetickému stádiu vázanému na dočasné potěšení, a elektron ve vyšším excitované stavu odpovídá stádiu etického života. Mezi jednou a druhou fází života a elektronem je stejná propast a elektron musí udělat skok, stejně jako lidská bytost v případě skoku víry. Elektron může přejít do vyššího stavu pouze prostřednictvím světla, které ho osvětluje a dává mu energii, stejně jako při přechodu z etického do náboženského života člověka, který není možný bez potřebného Světla milosti. Tato zajímavá úvaha není srozumitelná racionálně. Světlo k dodání energie jak pro elektron, tak pro člověka, je stejně nepředvídatelné jako Milost (*Gratia*). Při přechodu do vyššího stupně nabývá chování elektronu/jedince singularitu a není z hlediska pravidel srozumitelné. Jedinečnost existence, jak ji křesťanství chápe, představuje pochopení jedinečnosti existence částic, jež tvoří strukturu hmoty.[\[51\]](#) V Kierkegaardově myšlení je to křesťanství, které odhaluje strukturu lidské existence, a podle Bohra strukturu *mikrofyzické* existence, jež skrze unikání přímé viditelnosti a zkušenosti, je určitým způsobem předmětem víry.[\[52\]](#) Pro Kierkegaarda lze tak představit realitu mezi (částicovou) Přírodou a (božskou) Milostí, které jsou opačné, ale prezentují se jako doplňkové aspekty jednoho nepochopitelného a nepopsatelného *Mysteria*.

Závěr

Je jistě zajímavé i podivuhodné, že podobně jako byla racionalita logického pozitivismu moderních vědeckých postupů jistým způsobem sesazena z trůnu objevem kvantové mechaniky, jejíž implikace vybočují striktním a objektivujícím formálně-logickým principům myšlení, tak se i *metafyzické* důkazy existence *transcendentního* Nekonečna ukazují jako nedostatečné či dokonce nevyhovující. Kierkegaard, spolu s Wittgensteinem, intuitivně poukázali, že víra není primárně záležitostí intelektu, nýbrž vášně, která utváří osobní charakter v duchovním životě. I když tento fakt znala už Scholastika, objev kvantově *indeterministické* podstaty reality potvrdil, že lidský rozum, jako nejvyšší autorita vědy a pýcha *ateismu*, je nucen pochybovat sám o sobě a otevřít dveře do světa nekonečných možností vedoucích k nepochopitelnému a intelektuálně nedosažitelnému *Mysteriu*. Jak víra v nekonečného Boha, tak kvantová realita veškeré existence, přesahují schopnosti logického myšlení jedince. Existencialismus a intimně osobní vztah k Bohu nabízí dnes pravděpodobně účinnější a přitažlivější cestu k náboženství a víře než *metafyzické* důkazy božství. Nicméně, z faktu, že víra není *apriori* intelektuální, nevyplývá, že víra nemá intelektuální důsledky. Podle Kierkegaarda je víra aspektem celé osobnosti jedince, esenciální k nabytí náboženského poznání. Navíc, lidský rozum má svoje limity a je rozumné tyto limity rozpoznat a přijmout samotným rozumem. To jsou základní dvě témata Kierkegardova postoje ohledně filozofie náboženství. Cílem úvahy nebylo ponížít rozum či eliminovat racionálně z diskuze o filozofických aspektech náboženství u Kierkegaarda a Wittgensteina. Lidský rozum má určitě své hranice a bylo by velmi nereálné a nerozumné snažit se tyto hranice nějakým způsobem přirozeně determinovat. V náboženské víře jde o víru hluboce individuální, která se soustřeďuje především na důvěru v to, co Bůh řekl a ustanovil.

Jak zdůrazňuje Kierkegaard, zájem náboženské víry se týká Nekonečna. To znamená, že zapojení náboženské osoby do úsilí o věčnost má nelimitovaný charakter vyplývající z touhy po Nekonečnu. Pro takový druh nekonečného zájmu by dokonce i minimální možnost chyby mohla být problémem, jelikož se jedná o možnost spásy. Lze říci, že se jedná o neměřitelnost mezi touhou individua po

jistotě, po evidenci, s rozumem, který by takovou evidenci nabídnul.^[53] Víra a rozum jsou tedy nesouměřitelné, ve smyslu, že nemají společnou míru umožňující je nějakým způsobem spojit dohromady.^[54] Stejně i důsledky kvantové filozofie jsou nekompatibilní s formálně-logickým uvažováním lidského rozumu. Více jak po sto letech od objevu kvantové existence nebyla ještě nalezena metoda k jejímu vyvrácení.^[55] Důvodem její *a-racionality*, stejně jako v případě náboženské paradoxní víry, by mohl být fakt, že v obou případech se konečno setkává s Nekonečnem. Církev dnes cítí nutnost najít nové cesty k evangelizaci, mnohem obtížnější než kdykoliv předtím, spolu s předtuchou nadcházejících mnohem radikálnějších změn ve společnosti a v pohledu na vesmír, s nimiž se filozoficko-teologické myšlení bude muset nevyhnutelně konfrontovat. Intuitivně se o limitovanosti lidského rozumového poznání vyjádřila jedna z nejstarších knih Bible, kde Job říká: „Až sem můžeš dojít, ale dál ne, tady se musí tvé hrdé vlny zastavit“ (Job 38:11).

Literatúra

- ANDERSEN, Tim, 2022. Wittgenstein, Feynman, and the Limits of Intuition and Objectivity in Quantum Theory. [online]. In: *The Infinite Universe*, 2022/10. Dostupné na: <https://medium.com/the-infinite-universe/wittgenstein-feynman-and-the-limits-of-intuition-and-objectivity-in-quantum-theory>.
- EVANS, C. Stephen, 1998. *Faith Beyond Reason: a Kierkegaardian Account*. Michigan: Grand Rapids/W.B. Eerdmans Publishing Company. ISBN 0-8028-4555-X.
- EVANS, C. Stephen, 1999. Kierkegaard's 'Fragments' and 'Postscript': The Religious Philosophy of Johannes Climacus. In: *Humanities Press International Inc*. ISBN 978-1573923026.
- EVANS, C. Steven, 2008. Kierkegaard and the Limits of Reason: Can There Be a Responsible Fideism? [online]. In: *Revista Portuguesa de Filosofia*, 64 (2/4):1021-1035 (2008)2008/64. Dostupné na: <https://www.jstor.org/stable/40419599>.
- FABRO, Cornelio, 1948. Foi et raison dans l'oeuvre de Kierkegaard. [online]. In: *Revue de sciences philosophiques et theologiques*, sv. 32, No. 3/1948. Librairie Philosophique. Dostupné na: <https://www.jstor.org/stable/44410576>.
- FEYNMAN, P. Richard, 1998. *The Meaning of it All: Thoughts of a Citizen-Scientist*. Basic Books. ISBN 978-0201360806.
- FLOYD, Juliet, 2016. Chains of Life: Turing, Lebensform, and the Emergence of Wittgenstein's Later Style. [online]. In: *Nordic Wittgenstein Review* 5 (2) 2016, s. 7-88. Dostupné na: <https://doi.org/10.15845/nwr.v5i2.3435>.
- GIANNETTO, Enrico, 1994. *Something is rotten in the State of Denmark: Søren Kierkegaard, Niels Bohr e la nascita della fisica quantistica*. [online]. Bergamo: Università degli Studi. Dostupné na: <http://orcid.org/0000-0002-6784-2048>. DOI: <https://doi.org/10.13130/2035-7680/12152>.
- ISHIKAWA, Shiro, 2020. Wittgenstein's Picture Theory in the Quantum Mechanical Worldview. In: *Journal of Quantum Information Science*, 10(04). [online]. DOI:10.4236/jqis.2020.104007. Dostupné na: <https://www.scirp.org/journal/jqis>.
- KHAN, Abraham, 2018. Kierkegaard Americanus: towards establishing a comparative analysis unit. [online]. In: *XLinguae* 11(4):2-10. DOI:10.18355/XL.2018.11.04.01.
- KIERKEGAARD, Søren, 1970. *Journals and Papers*. Přkl. E.Hong. Bloomington: Indiana University Press.
- KIERKEGAARD, Søren, 1985. *Philosophical Fragments*. Princeton: University Press. ISBN 978-0691020365.
- KIERKEGAARD, Søren, 1997. *Filosofické drobký aneb Drobátko filosofie*. Přkl. M.Thulstrupová. Votobia. ISBN 80-7198-197-4.
- KIERKEGAARD, Søren, 2009. *Concluding Unscientific Postscript*. Cambridge: University Press. ISBN 978-0521709101.
- KOSKA, Šimon, 2021. *Filozofie jazyka raného Wittgensteina: interpretace věty 7 v díle Tractatus Logico-Philosophicus*. Online. [online]. Bakalářská práce. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Cyrilometodějská teologická fakulta. Dostupné na: <https://theses.cz/id/dohmmn/>.

- KRAUSS, Lawrence, 2023. *The Edge of Knowledge: Unsolved Mysteries of the Cosmos*. Post Hill Press. ISBN 978-1637588567.
- LEWIS, J. Peter, 2016. *Quantum Ontology: A Guide to Metaphysics of Quantum Mechanics*. Oxford: University Press ISBN 9780190469825.
- McGINN, Marie, 1999. Between Metaphysics and Nonsense Elucidation in Wittgenstein's Tractatus. [online]. In: *The Philosophical Quarterly*, 49/197. ISSN 0031-8094. Dostupné na: <https://doi.org/10.1111/1467-9213.00155>.
- OMNÉS Roland, 1995. New Interpretations of Quantum Mechanics and the Theory of Knowledge. In: *The Foundational Debate*, VCIY/3 1995.
- PIREDDA, Patrizia, 2023. Quando a linguagem sai de férias: Relaxao sobre problemas linguisticos em QM através da filosofia de Wittgenstein. [online]. In: *Perspectivas: Revista da Filosofia*, 8/1 2003. DOI: 10.20873/rpv8n1-67. Dostupné na: https://www.researchgate.net/when_language_goes_on_holiday.
- PRESTON, John, 2008. *Wittgenstein and Reason*. Blackwell Publishing. ISBN 978-1-4051-8095-5.
- REICHENBACH, Hans, 1944. *Philosophic Foundations of Quantum Mechanics*. New York: Dover Publications, ISBN 978-0-486-40459-2.
- SAKURAJ, J. John, 2000. *Modern Quantum Mechanics*. New York: Addison-Wesley. ISBN 978-1108473224.
- STENHOLM, Stig, 2011. *The Quest for Reality: Bohr and Wittgenstein, Two Complementary Views*. Oxford: University Press. ISBN 978-0-19-872910-5.
- TRNKA, Tomáš, 2020. *Mystično v díle raného Wittgensteina*. [online]. Bakalářská práce. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta filozofická. Dostupné na: <https://theses.cz/id/gusw19/>.
- WATKIN, Julia, 1997. *Kierkegaard's God and Hawking's Universe*. [online]. Religious Experience Research Centre. ISBN 0 906165 14 8. Dostupné na: <https://repository.uwtsd.ac.uk/id/eprint/359/1/RERC2-006-1-WAT.pdf>.
- WITTGENSTEIN, Ludwig, 2017. *Tractatus logico-philosophicus*. Praha: Oikoymenh. ISBN 978-80-7298-241-7.
- WITTGENSTEIN, Ludwig, 2019. *Filozofická zkoumání*. Filosofia Praga. ISBN 978-80-7007-597-5.
- ZEMACH, Eddy, 1964. Wittgenstein's Philosophy of the Mystical. In: *The Review of Metaphysics*, sv. 18/1 1964, s. 38-57. [online]. Dostupné na: <https://www.jstor.org/stable/20124042>.

P o z n á m k y

[1] Pod pojmem *a-racionalita* zvažujeme realitu vyskytující se nad rozumem (přesahující kognitivní schopnosti rozumu), zatímco termín *iracionalita* se vztahuje na entity v rozporu s logicko-formálním myšlením.

[2] Søren Kierkegaard (1813-1855), dánský zakladatel existencialismu a jeden z největších filozofů náboženství, zanechal po svém krátkém životě jedinečný koncept skoku víry do nekonečného božského Mystéria, spolu s důrazem na intimní subjektivitu v osobním vztahu k rozumově nedosažitelnému Bohu. Tím otevřel cestu k novému pohledu na víru, zaměřenému ne na intelektuální dokazování Boží existence scholastickou *metafyzikou*, nýbrž na křesťanský život skrze aktivní *ortopraxi* víry.

Ludwig Wittgenstein (1889-1951), rakouský filozof, žák Bertranda Russella a obdivovatel Kierkegaardova díla, došel k podobným závěrům ve filozofii náboženství skrze svou analýzu náboženského jazyka neschopného vyjádřit *transcendentní* realitu nekonečného Boha.

[3] Kvantová mechanika se stala známou jako pole zatížené základní neurčitostí, proti Einsteinovi, jenž věřil až do své smrti, že „Bůh nehraje v kostky“. Filozofický pohled na existenciální neurčitost lze rigorózně a matematicky vyjádřit jako základní nerovnost mezi komplementárními pozorovatelnými veličinami, kterou objevil Heisenberg. Nejslavnější formulace Heisenbergova principu neurčitosti říká, že polohu a hybnost částice nelze přesně určit, a to ani teoreticky. Podle experimentálně ověřených závěrů kvantové mechaniky mohou měření na kvantovém systému přinést pouze pravděpodobnostní *stochastickou* sbírku možných individuálních výsledků v rámci

nekonečného množství potenciálních realit uvnitř „vlnové funkce“ existence.

[4] Traktát 6.41: „Smysl světa musí ležet mimo něj. Ve vědě je vše, jak to je, a vše se děje, jak se to děje. Hodnota není v něm, a kdyby byla, neměla by žádnou hodnotu. Je-li nějaká hodnota, jež má hodnotu, pak musí ležet vně dění a bytí tak či onak. Veškeré dění a bytí tak či onak je nahodilé. Co je činí nenahodilým, nemůže ležet ve světě, poněvadž pak by to bylo zase nahodilé. Musí to ležet vně světa.“

Traktát 6.52: „Cítíme, že i kdyby byly zodpovězeny všechny možné vědecké otázky, našich životních problémů by se to ještě vůbec nedotklo. Není zde pak ovšem žádná otázka, a právě to je odpověď.“
Srov.: WITTGENSTEIN, Ludwig, 2017. *Tractatus logico-philosophicus*. Praha: Oikoymenh.

[5] Traktát, 5.633.

[6] Traktát, 6.44.

[7] Srov. s: MCGINN, Marie, 1999. Between Metaphysics and Nonsense Elucidation in Wittgenstein's Tractatus. [online]. In: *The Philosophical Quarterly*, 49/197. Dostupné na: <https://doi.org/10.1111/1467-9213.00155>.

[8] Podle Wittgensteina objeví nebo odhalí věřící jedinec svou víru v Paradox, například ve vzkříšení, tím, že použije svůj intelekt, motivovaný přesvědčením, že byl vykoupěn a že rozumí tomu, k čemu víra zavazuje. Rozumová část víry vidí konkrétně, že vykoupení předpokládá vykupitele a že určitě nedokáže pochopit myšlenku, že by takovým vykupitelem mohl být někdo úplně mrtvý a definitivně pryč. Dalo by se to považovat za proces, jak dospět k pochopení toho, co nám Bůh říká, jak jeho vtělení (*inkarnace*) převádí naše představy takovým způsobem, aby nám umožnilo plněji na něj reagovat. Ale dalo by se to také považovat za příklad toho, jak je vztah věřícího ke slovům, která cítí nuceně používat, podobný způsobu, jakým Wittgenstein zobrazuje náš vztah k matematické domněnce: obojí jsou podobné k formám slov jejichž smysl je třeba odhalit.

[9] Traktát 6.522, 6.44. 6.45, 6.374, 6.432.

[10] Traktát 4.1272, 4.221, 4.124.

[11] Srov. s: ZEMACH, Eddy, 1964. Wittgenstein's Philosophy of the Mystical. In: *The Review of Metaphysics*, sv. 18/1 1964, s. 47. [online]. Dostupné na: <https://www.jstor.org/stable/20124042>.

[12] 'Traktát' 6.41.

[13] 'Traktát' 6.4311c.

[14] Srov. s: TRNKA, Tomáš, 2020. *Mystično v díle raného Wittgensteina*. [online]. Bakalářská práce. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta filozofická. Dostupné na: <https://theses.cz/id/guswl9/>.

[15] Traktát 6.54.

[16] Více v: KOSKA, Šimon, 2021. *Filozofie jazyka raného Wittgensteina: interpretace věty 7 v díle Tractatus Logico-Philosophicus*. [online]. Bakalářská práce. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Cyrilometodějská teologická fakulta. Dostupné na: <https://theses.cz/id/dohmmn/>.

[17] V tomto bodě subjektivity víry je Wittgenstein v perfektní synchronii s pozicí Kierkegaarda.

[18] Srov. s: PIREDDA, Patrizia, 2023. Quando a linguagem sai de férias: Relaxao sobre problemas linguisticos em QM através da filosofia de Wittgenstein. [online]. In: *Perspectivas: Revista da Filosofia*, 8/1 2003, s. 270-273. DOI: 10.20873/rpv8n1-67. Dostupné na: https://www.researchgate.net/when_language_goes_on_holiday.

[19] Srov. s: PRESTON, John, 2008. *Wittgenstein and Reason*. Blackwell Publishing, s. 65-84.

[20] Stejně jako závěry kvantové filozofie postupují od *epistemologii* k *ontologii* (a ne naopak), tak kierkegaardovsko-wittgensteinská náboženská úvaha směřuje od *ortopraxe* k *ortodoxii*, ne naopak.

[21] To, že se nemůžeme, stejně jako v případě *ontologického* argumentu, dostat „za“ božskou vládu v přírodě nebo ve vesmíru vidíme pouze tehdy, pokud již věříme v božskou vládu (a naopak). To poukazuje na to, že to, co je problém, není něčím, co by mohlo být v zásadě přístupné empirickému nebo filozofickému zkoumání.

[22] Srov.: ANDERSEN, Tim, 2022. Wittgenstein, Feynman, and the Limits of Intuition and Objectivity in Quantum Theory. [online]. In: *The Infinite Universe*, 2022/10, s. 2. Dostupné na: <https://medium.com/the-infinite-universe/wittgenstein-feynman-and-the-limits-of-intuition-and-objectivity-in-quantum-theory>.

- [23] Více v: REICHENBACH, Hans, 1944. *Philosophic Foundations of Quantum Mechanics*. New York: Dover Publications, s. 12-14.
- SAKURAJ, J. John, 2000. *Modern Quantum Mechanics*. New York: Addison-Wesley.
- LEWIS, J. Peter, 2016. *Quantum Ontology: A Guide to Metaphysics of Quantum Mechanics*. Oxford: University Press.
- [24] Mnoho vědců a filozofických škol se dnes hlásí s odvahou a zájmem k novému pohledu na vědu, poznání, a důsledkem i na spirituální pohled na svět.
- [25] Jeho cílem bylo spíše zabránit lidem, aby se snažili porozumět kvantové realitě z hlediska jejich každodenní intuice, alespoň dokud nezískají náhled ze studia matematiky kvantové teorie, jazyka vlnových funkcí a operátorů. V tomto postoji byl Feynman velmi realistický a pragmatický. Více v: FEYNMAN, P. Richard, 1998. *The Meaning of it All: Thoughts of a Citizen-Scientist*. Basic Books.
- [26] „Jsme daleko od toho, abychom naznačovali, že realismus je jediným praktickým přístupem v životě... utíkáme do ‚úkrytu‘ pod *nominalismus* a jako realisté vycházíme pouze tehdy, když to naše sociální prostředí vyžaduje.“
Srov. s: ANDERSEN, Tim, 2022..., s. 3.
- [27] Srov.: WITTEGENSTEIN, Ludwig, 2019. *Filozofická zkoumání*. Filosofia Praga, s. 21 - 22.
- [28] Více v: FLOYD, Juliet, 2016. Chains of Life: Turing, Lebensform, and the Emergence of Wittgenstein's Later Style. [online]. In: *Nordic Wittgenstein Review* 5 (2) 2016, s. 7 - 88. Dostupné na: <https://doi.org/10.15845/nwr.v5i2.3435>.
- [29] Ve dvacátých letech minulého století vynalezli kvantoví teoretici nové systémy pro popis polí pomocí pokročilých matematických konceptů, jako jsou nekonečně rozměrné vektory nazývané vlnové funkce. Obyčejná fakta byla nahrazena nekonečně dimenzionálními operátory na vlnových spojitých funkcích. Deterministické hodnoty, měřené a definované subjektivním pozorovatelem, se tak staly zvláštním případem *indeterministického* světa nekonečných možností a potencialit.
Srov.: ANDERSEN, Tim, 2022..., s. 4 - 5.
- [30] Názvy ve vytváření nových filozofických systémů nejsou o objektivní realitě, ani o subjektivních smyslových dojmech. Spíše fyzikům říkají, jak mají hrát danou hru.
- [31] Jen málokdo byl ve hře s fyzikou lepší než Feynman, Je možné, že právě on se nejvíce aproximačně přiblížil k porozumění nepochopitelného světa, stvořeného nepochopitelným Nekonečnem.
- [32] Více v: STENHOLM, Stig, 2011. *The Quest for Reality: Bohr and Wittgenstein, Two Complementary Views*. Oxford: University Press, s. 213 - 215.
- [33] Vývoj nás vede od plně kauzální Maxwellovy teorie, přes statistický chaos tepelné fyziky. „Kvantová filozofie, kterou je těžké pochopit či ‚rozumně‘ vysvětlit, způsobuje i zhroucení logických struktur předpokládaných pozitivisticky nakloněnými staviteli dobře uspořádaných světů.“
Srov.: STENHOLM, Stig, 2011..., s. 214.
- [34] Více v: PIREDDA, Patrizia, 2023. Quando a linguagem sai de férias: Relaxao sobre problemas linguisticos em QM através da filosofia de Wittgenstein. [online]. In: *Perspectivas: Revista da Filosofia*, 8/1 2003, s. 263 - 281. DOI: 10.20873/rpv8n1-67. Dostupné na: <https://www.researchgate.net>.
- ISHIKAWA, Shiro, 2020. Wittgenstein's Picture Theory in the Quantum Mechanical Worldview. In: *Journal of Quantum Information Science*, 10(04), s. 104 - 125. [online]. DOI:10.4236/jqis.2020.104007. Dostupné na: <https://www.scirp.org/journal/jqis>.
- OMNÉS Roland, 1995. A new interpretation of quantum mechanics and its consequences in epistemology. [online]. In: *Foundations of Physics* 25 (4) /1995, s. 605 - 629. Dostupné na: <https://doi.org/10.1007/BF02059008>.
- [35] Možnost uzavřeného konzistentního logického rámce měla být demonstrována založením matematických systémů Russellem a Fregem. Poslední překážku v cestě postavil však Kurt Gödel svým teorémem o neúplnosti formálních axiomatických systémů, čímž se očekávaná jistota při podrobném zkoumání definitivně vypařila.

[36] Wittgenstein a Bohr přinesli analogické reformy metodologie výzkumu. Oba končí přesvědčením, že veškeré skutečné znalosti musí být založeny na běžném jazyce fungujícím jako komunikační prostředek mezi jednotlivci. Bez jazyka nemohou být výsledky experimentů deklarovány veřejně a bez přímé komunikace mezi nimi by skončil vědecký pokrok. Tudíž, Bohr i Wittgenstein velmi podobně deklarují svou vizi *epistemické* aktivity lidí.

[37] Srov. s: KRAUSS, Lawrence, 2023. *The Edge of Knowledge: Unsolved Mysteries of the Cosmos*. Post Hill Press, s. 9.

[38] To ponechává scénu otevřenou různým modelům reality. Nic dnes nevylučuje ani ta *nejesoteričtější* vyznání a náboženství. To, co víme, nepodporuje vše, co si myslíme, že víme. To tušili a vyznávali Kierkegaard i Wittgenstein, i když upřednostňovali křesťanství jako pravou cestu k Pravdě. Situace není zdaleka filozoficky uspokojivá, ale může to být nakonec ten nejlepší obraz světa, jaký je k dispozici našemu omezenému intelektu.

[39] Více v: KHAN, Abrahim, 2018. Kierkegaard Americanus: towards establishing a comparative analysis unit. [online]. In: *XLinguae* 11(4), 2 – 10. DOI:10.18355/XL.2018.11.04.01.

[40] Srov.: WATKIN, Julia, 1997. *Kierkegaard's God and Hawking's Universe*. [online]. Religious Experience Research Centre. Dostupné na: <https://repository.uwtsd.ac.uk/id/eprint/359/1/RERC2-006-1-WAT.pdf>.

[41] V tom se Kierkegaard i Wittgenstein shodují s premisou scholastické filozofie.

[42] Více v: KIERKEGAARD, Søren, 1967. *Journals and Papers*. Ed. H. Hong. Indiana University Press. Sv. 3/s. 2806 – 2818.

[43] Srov. s: WATKIN, Julia, 1997. *Kierkegaard's God and Hawking's Universe...*, s. 5.

[44] *Ibidem*, s. 6 – 7.

[45] Zejména prostřednictvím svých pseudonymů *Climacus* a *Anti-Climacus* nastiňuje Kierkegaard své já jako syntézu těla a duše, bytost, která cítí, myslí a chce. Dále, toto počáteční já má potenciál pro věčný život, který může být realizován prostřednictvím správného eticko-náboženského vztahu k ideálnímu já na základě vztahu k Bohu. Kierkegaardův *Climacus* by mohl reagovat na Hawkinga, když lituje tendencí učinit intelektuální aspekt sebe sama, totiž myšlení, nejvyšším prvkem v osobnosti jedince. Poukazuje na to, že v existenci jsou myšlení, představitost a cítění koordinované, zatímco *Anti-Climacus* naléhá na důležitost schopnosti představitosti ve vztahu k *Idealitě*, ale zdůrazňuje, že vůle je nakonec rozhodujícím prvkem naší osobnosti.

Srov.: KIERKEGAARD, Søren, 1985. *Philosophical Fragments*. Princeton: University Press, s. 39 – 48. KIERKEGAARD, Søren, 2009. *Concluding Unscientific Postscript*. Cambridge: University Press, s. 151.

[46] Více v: GIANNETTO, Enrico, 1994. *Something is rotten in the State of Denmark: Søren Kierkegaard, Niels Bohr e la nascita della fisica quantistica*. [online]. Bergamo: Università degli Studi. Dostupné na: <http://orcid.org/0000-0002-6784-2048>. DOI: <https://doi.org/10.13130/2035-7680/12152>.

[47] Kierkegaard se vrátil ke kritice Huma, s níž Kant začal, ale od ní se pak distancoval. Bohr však odmítl pojmut Kierkegaardův konkrétně existující subjekt jako fyzickou subjektivitu tvořenou množstvím vědeckých nástrojů, které vždy přesahují lidskou zkušenost, spolu s jeho možnou přímou intuicí viditelné fyzikální reality.

[48] Nevyzpytatelnost Boží vůle neznamená pouze *apriorní* nepoznatelnost stvořené přírody pouhým rozumem, ale také jistou nahodilost uvnitř stvoření ve všech jeho částech a aspektech: není možné stanovit žádnou nutnost přirozeného stávání se, tedy žádný *determinismus* nebo *kauzalitu* mezi událostmi, přesně jak ukázala kvantová fyzika. To otvírá další prostor k následné filozofické debatě o svobodě a svobodné vůli.

[49] Více v: KIERKEGAARD, Søren, 1997. *Filosofické drobký aneb Drobátko filosofie*. Přkl. M.Thulstrupová. Votobia, s. 82 – 93.

[50] Jak Kierkegaard, tak Wittgenstein byli nařčeni z *fideismu*, což bylo mnohými prokázáno jako nepravdivé.

Srov.: EVANS, C. Steven, 2008. *Kierkegaard and the Limits of Reason: Can There Be a Responsible*

Fideism? [online]. In: *Revista Portuguesa de Filosofia*, 64 (2/4), 1021 - 1035 (2008)2008/64. Dostupné na: <https://www.jstor.org/stable/40419599>.

FABRO, Cornelio, 1948. Foi et raison dans l'oeuvre de Kierkegaard. [online]. In: *Revue de sciences philosophiques et theologiques*, sv. 32, No. 3/1948. Librairie Philosophique. Dostupné na: <https://www.jstor.org/stable/44410576>.

[51] Srov.: GIANNETTO, Enrico, 1994. *Something is rotten in the State of Denmark...*, s. 184.

[52] Víra má specifické významy nejen v náboženském, nýbrž i v sekulárním kontextu. Častokrát mluvíme o tom, že věříme někomu nebo něčemu. Mluvíme o tom, že máme víru v osobního lékaře, víru v politického *leadera* nebo víru ve vědu. Také hovoříme o víře jako o jistém aspektu nebo stupni nejistoty. V náboženském kontextu je termín víra častokrát použit jako *synonym* pro náboženství. Víra se používá k popisu určité množiny charakteristik týkajících se právě náboženství. Mnozí také myslí, že víra znamená dobrovolné podřízení se individua některým náboženským příkazům a ustanovením. Víra v křesťanském smyslu zahrnuje především důvěru, víru a poslušnost. Je pochopitelné, že víra v náboženském smyslu vyžaduje propozice, i když 'propozice víry' nedefinují kompletně náboženskou víru.

[53] Ani ti nejlepší odborníci nemohou překonat propast mezi kvantitativním charakterem této evidence a kvalitativním charakterem závazku, který pravá víra vyžaduje. I historické poznání samo o sobě přináší pouze aproximaci, nikdy stoprocentní jistotu. Tato argumentace je tudíž znakem nesouměřitelnosti mezi vírou a rozumem, protože na bázi tohoto argumentu je právě tvrzení, že víra požaduje druh jistoty, která nemůže být dána čistým rozumem.

[54] Srov. s: EVANS, C. Stephen, 1998. *Faith Beyond Reason: a Kierkegaardian Account*. Michigan: Grand Rapids/W.B. Eerdmans Publishing Company, s. 12.

[55] Hlavním důvodem pro Kierkegarda a Wittgensteina, proč rozum a víra jsou nesouměřitelné, je, že náš rozum je poškozen lidskou hříšností, což je také důvod teologický. Jestliže hovoříme o Bohu jako Pravdě a hledáme kategorie k nalezení Pravdy, ty musí být dány zvenčí, darovány Bohem.

Jiří Kučera

Filozofická fakulta Katolické Univerzity v Ružomberku

Hrabovská cesta 1B

034 01 Ružomberok

e-mail: jiri.kucera462@edu.ku.sk

ORCID 0000-0002-7856-352X